

2. Бархударов Л.С. Структура простого предложения современного английского языка. М., 1966.

3. Габучан Г.М. Теория артикля и проблемы арабского синтаксиса. М., 1972.

4. Шагаль В.Э. О структурно-семантической характеристике субстантивных словосочетаний типа *идафы* в арабском литературном языке. НДВШ. ФН, 1959, №1.

под ред. Поцелуевского Е.А.

Мақалада араб тіліндегі тұрақты сөз тіркестердің орыс тіліне аударылу ерекшеліктері қарастырылады.

In this article are considered particularities of the translation of the Arabic firm word-combinations.

Ә.Ү. Исаев

ҚЫТАЙ ТІЛІНДЕГІ ИДИОМАЛАР

Қай ұлттың болмасын сөздік қорында бір мағынаны білдіретін жеке-дара сөздерден өзге, бір-бірімен қосылып, иә жалғасып келіп, тұтас бір ұғымда айтылатын сөз тіркестері де болады. Яғни, бір сөзбен айтқанда, осы жоғарыда айтылмыш ұғымдардың жиынтығы қытай тілінің грамматикасында идиомалар деп аталады. Идиомалар да өз кезегінде 成语 [chéngyǔ] (мақал-мәтелдер), 惯用语 [guànyòngyǔ] (қалыптасқан сөз тіркесі), 俗语 [súyǔ] (хикмет сөздер), 歇后语 [xiēhòuyǔ] (аяқталмай қалған сөйлемнің соңғы жартысы) және т.б. бірнеше түрге бөлінеді. Осыларға, жалпы, шола тоқтала кетсек.

成语 [chéngyǔ] (мақал-мәтелдер)

是中国汉字语言词汇中一部分定型的词组或短句。成语有固定的结构形式和固定的说法，表示一定的意义，在语句中是作为一个整体来应用的。成语有很大一部分是从古代相承沿用下来的。其次在语言形式上，成语是约定俗成的四字结构，字面不能随意更换。

成语 [chéngyǔ] - лер деп қытай тіліндегі мақал-мәтелдерді айтамыз. Қытай тіліндегі бұл мақал-мәтелдер көп жағдайда тұрақты төрт иероглифтің тіркесінен құралып, бір аталы ойды білдіріп тұрады. Және қалыптасқан төрт иероглифтің орнын қалауымызша өзгерте алмаймыз. Өйткені мақалдың мағынасы мүлдем түсініксіз болып, тіпті, айтқымыз келген ойымызға кереғар ұғымның да қалыптасып кетуі әбден мүмкін. Айналырған төрт иероглиф айтқың келген ойды бір-ақ сөзбен түйіндеп, жеткізе алады. Таң қаларлығы, әрбір қытай мақал-мәтелінің пайда болған өз тарихы бар. Тіпті, тарихы әріде жатыр. Кез-келген мақалдың тарихының тереңде жатқандығына дәлелді оның аңыздағы қолданысын, не болмаса тарих беттерінде

жазылып қалған жылнамалардан және өлең-жырлардан, романдардан тауып кезіктіруге болады. Қытайлықтар қолданыстағы барлық мақалын бір ізділікке келтіріп, том-том кітап қылып жазып, әрбірінің тұсына түсініктірек болу үшін сол мақалдың шығу тарихы мен сөйлемдегі қолданысын да көрсеткен. Қысқасы, мақал арқылы тарихының тереңде жатқандығын, тарихы арқылы тілінің кереметтігін ұлықтаудан жалықпаған қытай халқының бұл еңбеккерлігі мен ұлтжандылығына таңдана қарарымыз рас.

《不三不四 bù sān bù sì》 деген мақалдың қытай тіліндегі түсіндірмесі:

释义 不像这也不像

那，不像样子，指不正派，也指不象样子，在形容人时多指人的品行不正派。

Бұл сөзді қазақ тілінде түсіндіретін болсақ, не ары емес, не бері емес, дүбәрә дегенге келеді. Мысалы бір нәрсені бастап үйренген де, бірақ, оны қарық қылып үйреніп те алмаған. Не үйренген не үйренбеген деп те айта алмайсың.

Ал, мына 《不三不四 bù sān bù sì》 деген мақалдың өзін тура аударатын болсақ, онда, не үш емес, не төрт емес деп аударылады.

Ал, төменде осы мақалдың шын мәнісінде қытай тілінде барлығына, оны бүгін біреу шығара салмай, бұрыннан қолданыста болғандығына дәлел ретінде

《水浒传全传》 кітаптан үзінді келтіре аламыз.

出处 明·施耐庵《水浒传全传》第七

回：“这伙人不三不四，又不肯近前来，莫不要攛洒家。”

Және де дәл осы мақалға антоним бола алатын мақалды көрсете кетсек: 正正经经 [zhèng zhèng jīng jīng]

用法作谓语、定语、状语；形容人的品行不

好。Сөйлемде баяндауыштың, анықтауыштың, пысықтауыштың қызметін атқара алады.

Енді, осы мақалдың аңызда кездескендігіне көз жеткізсек: 故事

梁山泊好汉鲁智深因救卖唱父女而拳打镇关西命案，被迫削发为僧，他到大相国寺去管理被地痞流氓霸占的菜园。这帮不三不四的人想方设法义》第三回)

见利忘义 (jiàn lì wàng yì) деген мақалға тоқталайық. Мақалдың қытайша түсіндірмесі 解释：见到有利图道就不顾道义。

Қазақ тіліндегі тура баламасы: Алтын көрсе періште жолдан таяр. Бұл мақалға 《汉书·樊郦滕灌傅靳周传》 деген

кітаптан：“夫卖友者，谓见利而忘义也” деп мысал келтіре аламыз. Жалпы, мақалды тез түсініп, жаттап алу үшін осы тұрған төрт иероглифтің сырына терең үңілетік. Алдымен **见利忘义** деген мақалдың алғашқы иероглифі 见 [jiàn] – ға тоқталсақ, ол көру дегенді білдіреді. Ал, 利[lì] – пайда, содан кейінгісі 忘[wàng] ұмыту, 义 деген - яғни.

道义 [dàoyì] мораль дегенді білдіріп тұр. Яғни, сөзбе-сөз аударатын болсақ, пайданы көрген кезде, ар-ұятты ұмытып кету деп аударар едік. 用法 (қолданысы)

: 作谓语、宾语、定语；含贬义 баяндауыштың, толықтауыштың, анықтауыштың қызметін атқарады.

Мысал：某与吕布同乡，知其勇而无谋，～

Бұны (明·罗贯中《三国演义》第三回) деген деректен мысал етіп келтірдік.

Осы мақалға мағынасы жағынан жақын 近义词 (мағыналас сөзді) келтірейік：见钱眼开 [jiàn qián yǎn kāi]. Егер, осы мақалды қазақшаға сөзбе-сөз тура аударатын болсақ, оның мағынасы：«ақшаны көрсе көзі шығып, бақырайып кетеді» деп аударылар еді. Сөзіміз нақтырақ болу үшін тағы да осы见钱眼开 [jiàn qián yǎn kāi] деген мақалды талқылап көрейік. 见 [jiàn] көру, 钱 [qián] ақша, 眼 [yǎn] көз, 开 [kāi] ашу. Ал, **见利忘义** (jiàn lì wàng yì) мақалының антонимі：见利思义、舍生取义

全心全意 [quán xīn quán yì]. Бұл мақалға қытайша түсіндірме бере кетейік: 解释：投入全部精力，一点没有保留。

Бұл, қазақшада «бар ынта-шынтасымен», «жан-тәнімен», «бар көңлімен» дегенге келеді.

Мақал жақсы мағынаны білдіреді. Мақалды тура аударатын болсақ, «барлық жүрегімен, бар көңлімен» дегенді білдіреді.

Осы мақалға 茅盾 MaoDun-нің 《吹鼓集》 атты шығармасынан үзінді келтіре аламыз：“体验生活的时候，就应

该全心全意生活，把我题材的心思完全搁起来。”全心全意 мақалы жадымызда жатталып қалуы үшін мысал келтіріп, бір сөйлем құрайық. 【示例】：张思德全心

全意为人民服务的精神，值得我们学习。

全心全意 мақалына мағынасы жуығырақ тағы екі мақал бар. Олар:一心一意、真心实意. Ал, мағынасы қарама-қайшы және екі мақал бар：三心二意、朝三暮四.

作谓语、状语. Сөйлемде баяндауыштың және пысықтауыштың қызметін атқарады.

惯用语 [guànyòngyǔ] (қалыптасқан сөз тіркесі).

惯用语是一种习用的固定的词组，既有三音节为主的固定格式，又有比较灵活的结构和强烈的修辞色彩。它通过比喻等方法而获得修辞转义。

惯用语[guànyòngyǔ] дегеніміз – қытай тіліндегі қалыптасқан сөз тіркестері. Бұл сөз тіркестерінің астарында жоғарыда сөз еткен **成语** [chéngyǔ] мақалдардар сияқты анау айтқандай бір аталы сөз жатыр дей алмаймыз. Дей тұрғанмен, бұлардың қайсысы болмасын қытай тілінде өз орнын ойып тұрып алған. Бұлар да, қытай тілінің тасын өрге домалатып отыр десек қателеспеспіз. Әдетте, **惯用语** [guànyòngyǔ]- лерді **成语** [chéngyǔ]-лерден оңай ажыратуға оның өзіне тән бір қасиеті көмектеседі. Ол – оның үнемі үш иероглифтен құралып, қалыптасқан сөз тіркесін құрауы. Және **惯用语** [guànyòngyǔ]- лердің көбі **成语** [chéngyǔ] -лер сияқты сонау тарих қойнауына тамырын жайып үлгермеген. Яғни, шығу тарихы ілгеріде емес, беріде ғана жатыр десек болар. Тіпті, кейбіреуі осы заманғы оқиғалардың жемісі дей аламыз. Шынтуайтына келгенде, **惯用语**[guànyòngyǔ]- лердің осы жаңадан шыққан кейбіреуін қытай қарияларынан гөрі, шетелдік жастар жақсырақ түсіне алады. Себебі, бұған қытай тілінің ұдайы дамып, жаңарып отырғандығы дәлел.

打光棍 [dǎ guānggùn] деген сөз тіркесін қарастыралық. Алдымен, оқырман назарына осы сөз тіркестің қытайша анықтамасын ұсынайық.

解释：指单身成年男子适婚年龄后仍未结婚或婚后又失去妻子的男子。

Бұл сөз тіркесінің мағынасы «сұр бойдақ болып күн кешу» дегенді білдіреді. Жалпы, 光棍儿 [guānggùnr] деген сөздің өзі де «бойдақ» деген сөз. Негізі, қытайша бойдақ деген сөз 单身汉 [dānshēnhàn] деп айтылады. Ал, 光棍儿 [guānggùnr] деген сөз 光 [guāng] жалаңаш, 棍 [gùn] таяқ деген сөздерден құралған. Бұл сөз тіркесінің шығу тарихына «出处»

үңілсек : 路遥《平凡的世界》第四卷第50章

“虽然他和她结婚几年，但一直等于打光棍。”

开夜车 [kāi yèchē] деген тұрақты сөз тіркесін де мысал етіп қарастайық. Бұл 惯用语 [guànyòngyǔ] қытай тілінде былай түсіндіріледі:

为了工作或学习的需要而熬夜，连夜加班

Ал, қазақ тілінде «түні бойы жұмыс істеу, не болсама, сабақ оқу» деген сөз. Ескі әдегіміз бойынша осы сөз тіркесін пайдаланып бір сөйлеп құрап, мысал келтірейік. 为了考出个好成绩，他们一连好几天~复习。Бұл сөйлем: «олар емтиханды жақсы тапсырып шығуы үшін қаншама күн түнімен бас көтермей дайындалды» деп аударылады.

俗语[súyǔ]](хикмет сөздер)

俗语是汉语词汇里为群众所创造，并在群众口语中流传，具有口语性和通俗性的语言单位，是通俗并广泛流行的定型的语句，简练而形象化，大多数是劳动人民创造出来的。反映人民生活经验和愿望。俗语，也称常言，俗语，这三者应该是同义词。俗语一词，已经普遍用作语言学的术语；常言一词，带有文言的色彩；俗语一词，则有口语的气息。

俗语[súyǔ]](хикмет сөздер) дегеніміз қытай қоғамында қара халықтың арасында пайда болып, ауызекі тарап отырған тұрақты сөз тіркесінің бір түрі. Айтып отырғанымыздай, бұлардың дені шаруа қауымның ұшқыр ойының жемісі еді. Қытай хикмет сөздері қара бұдын халықтың өмірдегі мұң-мұқтажы мен арман-тілектерінің айнасы десек те болатындай. Қайсыбірін алып қарамасақ та, олардың өте шебер, тапқырлықпен жасалғанын

байқаймыз. 俗语 [súyǔ] (хикмет сөздер) жоғарыда аталған 成语 [chéngyǔ] (мақал-мәтелдер) мен 惯用语 [guànyòngyǔ] (қалыптасқан сөз тіркесі) – нен айырмашылығы сол, олар, аналар сияқты төрт иероглифті, йя да үш иероглифті болып келеді деген сипаттамаға ие емес. Жалпы, 成语 [chéngyǔ] (мақал-мәтелдер) тек төрт иероглифті болып келеді деген пікірден адамыз, олардың алты иероглифтен құралған түрлері де баршылық. Бірақ, осы ретте айта кетер бір жайт – қытайлар қанша жерден бұларды ерекшелеп, ат қойып, айдар таққанымен, біздің тілімізге аударғанда олардың қазақша баламасы қытайлар салып кеткен қалыппен жіктелмейді. Яғни, қытай тілінде хикмет сөздер санатына жататын сөз тіркесі, қазақ тіліне аударылғанда мақал деп қана аталуы мүмкін. Себебі, әр тілдің өзіндік айырмашылығы бар. Біздің тіліміздің «киімі» иероглифтер емес, әріптер.

Сөзімізге дәлел болу тұрғысында 八字还差一撇 [bāzì hái chā yī piē] деген тіркеске тоқталайық. Алдымен қытайша түсіндірме беріп, содан қазақша аударып көрелік. 【解释】：比喻事情还没有眉目。

Бұл қытайша сөйлемді қазақшаға айударсақ, істеу керек бір шаруаны әлі бастамағанды білдіреді. Қазақтар кейде, «әлі мұртын да түртпедім» деп жатады. Мақалдың өзі анық аңғартып тұрғанындай, сегіз деген талтайып тұрған йероглифтің бір сызығы да әлі жазылмады дегенді білдіртеді. Өзі айналдырған екі-ақ сызықтан тұратын (八ba сегіз) деген иероглифтің біз сызығының өзі жазылмаған болса, онда, не болғаны деп ойланып қаласың. Осы тіркесті қытайлар қайдан үйреніп алған деп жатқандар болса, төменде дәл осы тіркес пайдаланылып жазылған деректі ұсынбақпыз.

【出自】：孙锦标《通俗常言疏证》卷三：“《通俗编》：‘朱子《与刘子澄书》：圣贤已是八字打开了，人不自领会。’按今有‘八字不见两撇’之谚，似又因于此。凡事无端绪者，谓之八字不曾见两撇。”

饱汉不知饿汉饥 [bǎo hàn bù zhī è hàn jī] деген тіркес те кезегін күтіп тұр. Қытайша анықтама берелік: 比喻处境好的人，不能理解别人的苦衷。 Бұл сөйлем жағдайы жақсы жандар, ауыртпашылық тауқыметін тартып жүргендердің жанын ұға қоймайды дегенді меңзейді. Бұл мақал қазақтардағы «аш бала тоқ баламен ойнамайды, тоқ бала аш боламын деп ойламайды» деген мақалдың тұп па тура мағынасы. Егер, 饱汉不知饿汉饥 [bǎo

hàn bù zhī è hàn jī] деген тіркесті жіте түсінгіміз келсе, онда, иероглифтердің мағынасын жеке-жеке түсініп алғанымыз абзал. Сөйлемді тура аударған болсақ, тоқ бала аш баланың ашыққанын білмейді деп аударар едік. Мақалдың шыққан тарихынан дерек: 清·李宝嘉

《官场现形记》第45回：“误了差使，钉子是我碰！你饱人不知饿人饥。”

情人眼里出西施 [qíng rén yǎn lǐ chū xī shī] деген тіркестердің қытайша анықтамасы: 由于有感情，觉得对方无一处不美。

Мағынасы: егер бір нәрсені ұнатсаң, ол тек сенің көз алдында керемет. Бұл оймен қытайлар қазақтардың «сұлу сұлу емес, сүйген сұлу» деген сөзін айтқысы келген сияқты. Осы тіркестің шығу тарихы: 清·翟灏《能人编·妇女》：“情人眼里出西施，

鄙语也。”Мақал терең түсіндірмені талап етеді. Себебі, қытай тілін енді бастап үйреніп келе жатырғандар үшін, сөйлемді мың жерден аударса да түсіну өте ауыр. Себебі, бұл мақалды ұғыну үшін, қытай аңызарынан хабардар болуы қажет. Тіркестің ең соңғы [西施 xīshī] деген сөзі қытай аңызындағы ең сұлу төрт бикештің бірі. 情人眼里出西施 [qíng rén yǎn lǐ chū xī shī] тіркесін тура аударатын болсақ, ғашықтың көзінде тек [西施 xīshī] тұрады. Яғни, ғашық болған адам үшін пошымы қандай қыз болсын, маңызды емес, тек сол аңыздағы [西施 xīshī] сияқты сұлудай көрінеді дегенді білдіреді. Және “情人眼里出西施” –ның жалғасы бар, ол – “西施眼里出英雄。”

歇后语 [xiēhòuyǔ] (аяқталмай қалған сөйлемнің соңғы жартысы)

歇后语是中国人民在生活实践中创造的一种特殊语言形式，是一种短小、风趣、形象的语句。它由前后两部分组成：前一部分起“引子”作用，像谜语，后一部分起“后衬”的作用，像谜底，十分自然贴切。在一定的语言环境中，通常说出前半截，“歇”去后半截，就可以领会和猜想出它的本意，所以就称为歇后语。

歇后语 [xiēhòuyǔ] терминін сөзбе – сөз қытай тілінен аударсақ «үзіліс жасап барып сөйлеу» дегенді білдіреді. Орыс сөздіктерінде бұл сөзді «намеқ, недосказанное выражение» деп көрсеткен. 歇后语 [xiēhòuyǔ] - ді мағыналық, құрылымдық ерекшеліктерін ескере отырып қазақ тіліндегі «астарлы сөз» -

деп атай беруге болады. «Қазіргі заманғы қытай тілі сөздігінде» бұларға мынадай түсіндірме берілген: «歇后语 [xiēhòuyǔ] екі бөліктен тұрады. Оның бірінші бөлігі меңзеу, яғни, жұмбақ секілді, ал екінші бөлігі сол жұмбаққа түсіндірме, демек, жұмбақтың шешуі секілді болып келеді. Мысалы,

1. 雨落拖被絮 - 越被越重

Сөзбе-сөз: «Жауынды күні мақтаны арқалап көтеру – көтерген сайын ауырлай түседі». Қазақша баламасы: «бас істемесе, екі аяқтың соры».

2. 寒天吃冷水 - 点点在心头

Сөзбе-сөз: «Аязды күні суық су ішу - өз дерті өз ішінде. Қазақша баламасы: «Ақымақ жауынды күні суға түсер»

Жоғарыда келтірілген әр түрлі кітаптар мен мақалалардың астарлы сөзге берген түсіндірмелерін қорыта келе, біз сехоууіге келесі анықтама береміз: Астарлы сөз – жұмбақ және жұмбақтың жауабы секілді екі бөліктен құралған, астарлы мағына беретін ауызекі сөз. Оның бірінші бөлігі метафора немесе жұмбақ, 提示语 (сілтеме) деп те аталады. Ал екінші бөлігінде мағынасы ашылып көрсетіледі де, бұл бөлігі 目的语 (мүдде, мақсат) деп аталады.

Астарлы сөзді қолдану барысында тыныстық кідірістер арқылы сөйлемдегі көңіл – күй мағынасын жеткізуге болады. Айта кететін жайт, астарлы сөздің екінші бөлігі - маңызды бөлігі болып саналады.

1. 《汉语成语词典》李一华、吕德申编 四川辞书出版社1985年
2. 《汉语成语大词典》湖北大学语言研究室编 河南人民出版社1985年
3. 《万条成语词典》颜毓书主编 黑龙江人民出版社1986年
4. 《惯用语词典》戴木金编 四川人民出版社1986年
5. 《惯用语例释》徐宗才、应俊玲编著 北京语言学院出版社1985年
6. 《常用俗语手册》徐宗才、应俊玲编著 北京语言学院出版社1985年
7. 《常甲谚语词典》张毅编著 上海辞书出版社1987年
8. 《歇后语词典》温端政、沈慧云、高增德编 北京出版社1984年
9. 《歇后语大全》李兴望、闵彦文编 甘肃人民出版社1983年

В статье описаны идиомы китайского языка, указаны их сходные значения в казахском языке, а также приведены примеры идиом на китайском языке и краткая история каждой идиомы.

In this article Chinese idioms have been described, their similar meanings in the Kazakh language have been mentioned. The examples of idioms in Chinese and short history of each idiom have been presented.